

---

---

## DARWIN OVER DE AFSTAMMING VAN DEN MENSCH.

*The descent of man, and selection in relation to sex.* By CHARLES DARWIN, M. A., F. R. S. etc. London, Murray. 1871. (Uit het Engelsch vertaald en van aantekeningen voorzien door Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN. Delft, IJkema en Van Gijn. 1871.)

Er zijn boeken, die elke poging, daarvan een „referaat“ te geven, gelijk onze tijd ze zoo gaarne ontvangt, beschamen

en doen uitloopen op ellendig stukwerk. De gedachtengang, die er in is neêrgelegd, vormt een geheel, dat zich niet straffeloos laat verbreken; wél is het mogelijk, de resultaten terug te geven, waartoe het strikt wetenschappelijk onderzoek den schrijver heeft geleid; wél kan misschien in algemeene trekken de methode worden geschetst, die hij heeft gevolgd; elke stap verder dreigt te leiden op den weg der *would be* wetenschappelijkheid.

Is het geheel ten onrechte, indien mij de vrees bekruipt, dat in onze dagen, waarin men ons reeds zooveel — helaas! niet altoos zoo goed — laat leeren, de macht der tijdschriften-litteratuur, waaronder men ons begraaft en die met hare „revues“ onzen gezichtskring wellicht hier en daar uitbreiden kan, maar zoo zelden pleegt afteronden, de macht der voorlezingen, waaraan men ons dwingt een deel onzer avonden afstaan, op poene van de mate onzer ontwikkeling in discredit te zien gebracht, ons meer en meer dien gevaarlijken weg dreigen optestuwen?

Is het geheel ten onrechte, indien er twijfel bij mij rijst, of de zeer lofwaardige ijver, waarmee men den „höchsten Triumph des menschlichen Geistes“, de „wahre Erkenntnis der allgemeinen Naturgesetze“ tot „Gemeingut der ganzen Menschheit“ wil maken, wel van zekere overhaasting vrij te pleiten is?

Zoo niet, dan zal men het verklaarbaar vinden, dat er eenige aandrang van de zijde der redactie van dit tijdschrift is noodig geweest om mij te doen besluiten, eenige regelen te wijden aan een boek, dat de door mij genoemde eigenschappen in den meest ruimen zin bezit — een boek bovendien, waarvan de volle waardeering eene mate van vakken-nis vereischt, gelijk die ook in den meest wetenschappelijk ontwikkelden leek met billijkheid bezwaarlijk mag worden verwacht; — erger nog — waarvan eene oppervlakkige kennis-neming niet alleen „mehr Schaden als Nutzen“ aanbrengen zal, maar zeer stellig niets dan schade doen.

Niet dan met zekere huivering — om niet te zeggen: met wêrzin — heb ik de taak aanvaard, die der gevaren vele, tegenover bijna geen kans van slagen voor mij had. —

Geen mensch, geen dier, geen plant heeft zijns gelijke. Moge al eene enkele maal ons gebrekkig geoefend waarnemingsvermogen door eene tweeling worden beschaamd, de moeder is er, om te bewijzen, dat ook hier het *individueel verschil* geenszins afwezig is, dat — om nog een ander voorbeeld te nemen — den herder in staat stelt, het eene schaap zijner kudde met zekerheid te erkennen van het andere, ook al wordt dit door ons vruchteloos beproefd.

De ondervinding leert verder, dat hoedanigheden van mensch, dier of plant, goede en kwade allebei, kunnen worden overgeplant op hunne nakomelingschap; dat, met andere woorden, *erfelijkheid* van karakters bestaat.

Van de beide genoemde eigenschappen bedient zich de cultuur.

Zij beproeft door gepaste middelen de individueele verschillen van dier of plant, die haar voor hare doeleinden te stade komen, vastteleggen door erfelijkheid en ze voor goed te verbinden met andere individueele verschillen, door haar mede begeerd. Zij *kies*t hare individu's om ze samen te brengen tot vruchtbare paring, terwijl zij ze tevens isoleert van andere, wier individueele verschillen met hare bedoelingen in strijd blijken te zijn.

Langs geen anderen weg zijn de „rassen“ onzer huis-

dieren ontstaan en worden de tallooze „verscheidenheden“ onzer sierplanten telken jare met nieuwe vermeerderd.

Naast deze „cultuur-keuze“ werkt intusschen eene andere, te krachtiger naar mate zij over oneindig ruimer hulpmiddelen beschikken mag, eene keuze, door de natuur zelve voortdurend uitgeoefend. Het is DARWIN's grootste verdienste, in zijn onsterfelijk werk: *The origin of species* op deze „natuurkeus“ de aandacht te hebben gevestigd.

Geen mensch, geen dier, geen plant heeft zijns gelijke, — wat meer zegt — kán zijns gelijke hebben. Elk „levend“ voorwerp, in onmisbare voortdurende wisselwerking met zijne omgeving, is in zekeren zin het product daarvan. Die omgeving is nimmer absoluut gelijk; ware het al denkbaar, dat dit voor een oogenblik het geval mocht wezen, op den duur zou het zeker onmogelijk zijn. Onder den invloed dier niet gelijke omgeving kunnen de eigenschappen der verschillende individu's niet anders dan, min of meer, uiteenloopen.

Eene ongelijkheid als deze openbaart zich ook in den wêrstand, door de verschillende individu's geboden aan de nadeelige invloeden hunner omgeving, waaraan zij steeds zijn blootgesteld. In den voortdurenden strijd om het *to be or not to be* vallen velen, ten bate van de meer bevoorrecht, wier lichamelijke hoedanigheden in staat waren a. h. w. met de veranderde omstandigheden meê te gaan.

Zoo worden steeds in overeenstemming met de omgeving door de natuur de vormen als *gekozen*, die bestemd zullen zijn om bij anderer ondergang te blijven bestaan.

Dat dergelijke „natuurkeus“ inderdaad wordt uitgeoefend, is door de meest hevige tegenstanders der leer van DARWIN erkend.

Een geheel ander onthaal vonden — en vinden bij velen nog — de hoogstbelangrijke gevolgtrekkingen, door hem uit zijne *theorie* der „natuurkeus“ afgeleid; — gevolgtrekkingen overigens, waarmee hij zich geheel beweegt op het gebied der *hypothese*.

Ieder, die aandachtig de belangrijke wijzigingen nagaat, welke de cultuur weet tot stand te brengen, niet slechts in het uit- maar ook in het inwendig maaksel van meer dan éénen diervorm, — en wie zich daarvan op de hoogte stellen wil, verzuime niet de lezing van DARWIN's tweede, in deze richting geschreven werk<sup>1)</sup> — zal niet kunnen nalaten te vragen, of die wijzigingen ten slotte zullen blijken, binnen zekere grenzen beperkt te zijn — en zoo ja, binnen welke — dan wel of zij onbepaald kunnen worden voortgezet.

De natuurwetenschap — ook' zij betrapt zich nog nu en dan op het volgen van zekere dogmata — had en heeft niet zelden nog in onze dagen, een dogma tot antwoord gereed. De wijzigingen, — aldus luidt het — waarvan hier sprake is, zijn beperkt binnen de grenzen der *soort* (*species*). Een zeker aantal vormen, „in den beginne als zoodanig geschapen“ blijft onveranderlijk bestaan.

Alles hangt er dus van af, die vormen te kennen.

Maar ons wacht teleurstelling. Tot op zekere hoogte gaat alles goed; dán echter blijkt, dat onder de geleerden niet die overeenstemming bestaat, welke wij recht — of, met het oog op de geschiedenis der dogmata, géén recht? — hadden te verwachten, en dat de ééne „species-man“ ons aankomt met een aantal „soorten“, zóóvele malen grooter

<sup>1)</sup> The variation of animals and plants under domestication. London, Murray. 1868.

dan het aantal vormen, door den anderen systematicus met dien naam bestempeld, dat ge, ondanks al uw optimisme, den boozen twijfel in u voelt ontwaken, of het recht, om achter den naam der „nieuw-gevonden" soort het „mihi" te plaatsen, wel zonder invloed mag gebleven zijn.

Zijn er dan — zult ge vragen — voor een begrip als dat der „soort", den grondslag immers van onze geheele classificatie, geene scherpe grenzen te stellen?

Men heeft zeer zeker beproefd, dat te doen.

Maar de *gelijkheid van vorm*, zoowel als het *vermogen tot het verwekken eener vruchtbare nakomelingschap* zijn gebleken, in meer dan één opzicht in den steek te laten. Het laatste kenmerk — nog daargelaten, dat het in de, vooral bij lagere dieren, tallooze gevallen van zoogenaamd ongeslachtelijke voortplanting niet voor toepassing vatbaar is — blijkt te veel aan uitzonderingen onderhevig, om daarin een, zoo noodig, tegenwicht te vinden tegen het bezwaar, aan het eerst genoemde kenmerk eigen, dit, dat het een volkomen relatief begrip bevat.

Mij dunkt, het moet de aandacht trekken, dat op deze wijze het criterium voor de bepaling der „soort" tot eene bloot subjectieve opvatting blijkt te worden gereduceerd. Bij vormen, die gezegd werden van nature onveranderlijk te zijn, mocht immers juist het tegengestelde worden verwacht.

Toch lijdt het — trots alle verschil van subjectief gevoelen — geen den minsten twijfel, dat door de cultuur in het in- en uitwendig maaksel beide der dieren wijzigingen kunnen worden gebracht van zoodanigen omvang, dat niemand aarzelen zou, den gewijzigden vorm — indien hij niet de geschiedenis van diens ontwikkeling kende — te verhelfen tot eene andere „soort" dan die, waartoe de oorspronkelijke vorm werd geacht te behooren.

De cultuur derhalve zou in staat zijn proefondervindelijk te bewijzen, dat *wal wij „soort" noemen* het kenmerk der onveranderlijkheid *niet* bezit.

Vermag dit reeds de „cultuur-keus", dan mag aan de over oneindig grooter hulpmiddelen beschikkende, niet aan tijd gebonden „natuurkeus" in nog veel hoogere mate het vermogen worden toegeschreven, de vormen der levende natuur in zoodanige mate te wijzigen, dat daarbij de grenzen van ons soortbegrip voortdurend worden overschreden.

Het dogma der „onveranderlijkheid" van de „soort" behoort derhalve plaats te maken voor de erkenning, dat de vormen, waaronder wij de bestaande organismen kennen, zich uit andere vormen kunnen hebben ontwikkeld en eenmaal onder den invloed der uitwendige omstandigheden wederom in andere vormen zullen kunnen overgaan.

Een eigenaardig licht werpt deze veranderde beschouwing van het soortbegrip op ons *systeem*. Te voren de uitdrukking der meerdere of mindere mate van gelijkheid, in verschillende voorwerpen door ons opgemerkt, wordt het thans de uitdrukking hunner onderlinge *verwantschap*, eene verwantschap, niet bloot op overeenkomst van in- en uitwendig maaksel gegrond, maar de uitdrukking van meerdere of mindere *eenheid van afkomst*. Het streven eener natuurwetenschap, die DARWIN's hypothese huldigt, is naar een systeem, dat tevens de „stamboom der organismen" is.

Als *hypothese* — en iets anders is zij niet — heeft DARWIN's ontwikkelings-leer ongetwijfeld recht van bestaan. Met hare hulp vermogen wij tal van feiten te verklaren, die ons zonder haar volslagen raadsels zijn. Feiten, niet slechts schijnbaar met haar in strijd, zijn, voor zoover mij is geble-

ken, dusver niet aangevoerd. Meer kan van eene *hypothese* niet worden gevergd.

Ieder gevoelt, dat eene leer als die van DARWIN in de biologische wetenschap een ommekeer te weegbrengen moest. Omwentelingen als deze kosten strijd: het oude laat zich niet ongewroken door het nieuwe verdringen.

Het is, alsof DARWIN dit zelf heeft overwogen en er aanleiding uit genomen, in zijn eerste werk, „*The origin of species*" zich te bepalen tot de uiteenzetting zijner stellingen, zonder de uiterste consequentiën daarvan verder dan aantetuiden. Wat DARWIN zelf voor alsnog meende te moeten terughouden, spraken anderen — wellicht niet altoos tot voordeel der zaak — aanstonds openlijk en in de meest stellige bewoordingen uit. Vandaar, dat, nu de slepper der ontwikkelingshypothese zelf zich aan het werk zet om de gevolgtrekkingen te maken, ten opzichte van den mensch uit zijn leer voortvloeiende, niet ten onrechte door hem moet worden getuigd, dat, indien dit zijn „essay" vóór de verschijning van HAECKEL's *Generelle Morphologie der Organismen* niet reeds ware geschreven geweest, hij wellicht geene roeping zou hebben gevonden, het te voltooiën.

De consequentie der ontwikkelings-leer, thans ook door DARWIN betoogd, is geene andere dan deze: ook de mensch is een ontwikkelingsvorm; hij heeft in *diervormen* zijne voorouders gehad.

De gang van het betoog — in zoodanigen vorm gekleed, dat ook de niet-vakman bij machte is, het te volgen, al kan ook niet het vóór en tegen der gebruikte argumenten door hem worden gewogen, is in 't kort de volgende.

Lichaamsbouw en embryonale ontwikkeling beide vertoonen bij den mensch volkomen overeenstemming in alle *hoofdpunten* met hetgeen bij de gewervelde dieren in het algemeen, met name bij de hoogere vormen daarvan, waargenomen wordt. „*Rudimentaire*", op zichzelf volkomen raadselachtige organen bij den mensch vinden hunne verklaring in de hoogere ontwikkeling, waarin zij bij de genoemde dieren worden aangetroffen. Feiten als deze kunnen uit éénheid van afkomst worden verklaard. En moge al het gebied van vergelijkende ontleedkunde — vooral van vergelijkende ontwikkelingsleer — hetgeen wij thans vermogen te overzien, nog zéér klein moeten worden genoemd tegenover den ontzaglijken omvang van hetgeen er te verklaren is; dit staat vast: feiten, met de hypothese in strijd, zijn ook hier *niet* aangewezen.

In de geestvermogens van den mensch worden, met die der dieren, en met name met die der hoogere gewervelden vergeleken, slechts *quantitatieve* verschillen — en deze voorzeker van zéér grooten omvang — waargenomen. Een *qualitatief* onderscheid kent men tot dusver niet. Taal, zelfbewustzijn, schoonheidszin kunnen als zoodanig niet met recht worden beschouwd; uit een zuiver-wetenschappelijk oogpunt zelfs niet het „verheffende geloof in het bestaan van een Almachtigen God" — gelijk het bij DARWIN wordt genoemd — omdat het *oorspronkelijk* bezit daarvan voor den mensch dusver *niet* is bewezen.

Tegenover de bewering — waartoe men trouwens niet van de zijde der natuurlijke geschiedenis gekomen is — dat alleen de mensch een „geweten" bezit, heeft DARWIN eene andere stelling: deze, „dat elk dier, dat in het bezit is van een duidelijk uitgesproken sociaal-instinct, onvermijdelijk zedelijkheid („moral sense") of „geweten" zal bekomen, zoodra slechts zijne intellectueele vermogens de ontwikkeling bereiken van den mensch, of zelfs daartoe naderen". Het

bewijs dezer stelling brengt ook het „geweten“ terug tot de rij der *quantitatieve* verschillen tusschen 's menschen intellect en het *zoogenaamde* instinct des diers.

Is langs den hierboven aangewezen weg de zeer groote waarschijnlijkheid aangetoond der meening, dat de mensch van eenigen lageren diervorm „afstamt“, een regtstreeksch bewijs, dat de hypothese zou kunnen verheffen tot den rang eener theorie, kan niet worden gegeven.

Daarentegen kan nog een onderzoek worden ingesteld naar de vermoedelijke wijze, waarop de „transformatie“ van den mensch is tot stand gekomen. Het resultaat van dat onderzoek, waaraan mede een tweetal hoofdstukken van DARWIN's werk zijn gewijd, is het volgende.

De algemeene oorzaken der veranderingen, die er met den mensch plaats hebben en vroeger hebben plaats gehad, zijn geene andere dan die, welke werkzaamheid evenzeer bij de dieren kan worden geconstateerd. „Natuurkeus“, de gevolgen van het gebruik en niet-gebruik van organen, „seksueele keus“, hebben met andere, nog buiten het bereik onzer verklaring liggende krachten samengewerkt, en niet alleen het lichamelijk maagsel, maar ook de intellectuele en moreele eigenschappen getransformeerd.

De belangrijke vraag: uit welke diervormen zich de mensch ontwikkeld heeft, kan slechts bij benadering worden beantwoord.

Reeds door HUXLEY is op de meest overtuigende wijze aangetoond, dat de mensch in alle deelen zijner organisatie minder van de hoogst-georganiseerde — zoogenaamd „anthropomorfe“, d. i. op den mensch gelijkende — Apen verschilt, dan deze zich van de lager-georganiseerde Apen onderscheiden, zoodat in een systeem, dat zich op natuurlijke „verwantschap“ baseert, Mensch en „anthropomorfe“ Apen hoogstens in twee verschillende Subordines van dezelfde Orde, wellicht beter nog eenvoudig in twee verschillende Families behooren te worden geplaatst. Voorzeker geheel iets anders dan voor den mensch een afzonderlijk „Rijk“ te kiezen, aan niets minder tegenoverstellen dan aan geheel het dieren- of geheel het plantenrijk! Is alzoo de meest nauwe aansluiting onder de thans levende diervormen in deze „anthropomorfe“ apen gevonden — eene aaneensluiting, zoo nauw, dat uit het oogpunt der ontwikkelingshypothese tot eenheid van afkomst mag worden geconcludeerd — *het zou eene „dwaling“ zijn, te vooronderstellen, dat de stamvader van de geheele groep, gevormd door de thans levende apen plus den mensch, identisch zou zijn geweest, of zelfs groote gelijkenis zou hebben verlood met een der eerstgenoemde“* <sup>1)</sup>.

Hoe lang het geleden mag zijn, dat, uitgaande van dien gemeenschappelijken stam, de tak „mensch“ is aangevangen van den anderen tak te divergeeren, ligt volkomen in het duister; dit weten wij, dat een ontzaglijk tijdsverloop daartoe moet zijn noodig geweest. — Volgens DARWIN's meening

<sup>1)</sup> Met den naam „Seksueele keus“ wordt door DARWIN het feit aangeduid, dat zekere in eenig opzicht door de natuur meer begunstigde individus andere minder begunstigde bij de *paring* verdringen, waardoor voor eerstgenoemde natuurlijk ruimer gelegenheid ontstaat om hunne individueele hoedanigheden over te doen erven op de nakomelingschap. Van deze „Seksueele keus“, aan het detail-onderzoek waarvan het grootste gedeelte van DARWIN's jongste werk is toegewijd, verschilt de „natuurkeus“ derhalve in zoover, als deze laatste, niet tot de verrichtingen der voortplanting beperkt, al de omstandigheden omvat, waaronder het dier leeft.

<sup>2)</sup> Deze uitspraak van DARWIN zelve neemt niet weg, dat hij elders in zijn boek, van den stamvader des menschelijken geslachts de volgende beschrijving gevende: „een harig viervoetig dier, met een staart en spitse ooren, waarschijnlijk in de Oude Wereld op boomen levende“ — daarbij voegt, dat deze door den natuur-onderzoeker tot de Quadrumana zou moeten gebracht worden, tot de afdeling derhalve, die onze thans levende Apen bevat. —

is het voorts waarschijnlijk, dat de woonplaats van onze hypothetische „voorouders“ het vastland van Afrika was.

Het bovenstaande — 't is noodig, even een stap terug te doen — is ééne der consequentiën van de ontwikkelingsleer.

Die leer blijkt ook hier *hypothese*.

Niet slechts valt, uit den aard der zaak, de beweerde transformatie buiten het bereik onzer directe waarneming, maar het is evenmin te ontkennen, dat er in de keten der organismen tusschen den mensch en zijne tegenwoordige naaste verwanten een groote breuk bestaat, terwijl in geene levende of fossiele species de „ontbrekende schakel“ kan worden aangewezen. Aan de waarde der hypothese *als zoodanig* doet dit trouwens niets te kort, terwijl met name wat de fossielen betreft, niemand een bezwaar kan zien, die bij LYLLE of elders heeft gelezen, hoe langzaam ook bij de overige afdelingen der gewervelde dieren het vinden der fossiele vormen is in zijn werk gegaan, en die daarbij in aanmerking neemt, dat de terreinen, waarvan in deze 't meest mag worden verwacht, tot dusver van het geologisch onderzoek bleven uitgesloten.

Is het wellicht mogelijk, den oorsprong van het mensche-lijk geslacht nog verder nategaan? Het is, met name door HAECKEL, beproefd, en DARWIN kan zich vergenoegen met ook hier in hoofdzaak, naar diens „Generelle Morphologie der Organismen“ en „Natürliche Schöpfungsgeschichte“ te verwijzen. Het schijnt mij min gepast, den lezer van een tijdschrift als *ISIS* die, hoogst problematische, geslachtstafelen vluchtig te doen doorloopen, waarin voor hem weinig meer te bewonderen valt — waarin wellicht weinig meer te waardeeren is — dan de veel omvattende kennis en de groote viudingrijkheid des samenstellers. <sup>1)</sup>

Het kan niet worden ontkend, dat door de gansche reeks der Gewervelde dieren één draad van eenheid van bewerktuiging loopt, die op eenheid van afkomst schijnt te wijzen; er zijn, zeer zeker, gronden om aantenemen, dat zich die draad ook op 't gebied der Ongewervelden vervolgen laat, tot aan de meest-eenvoudige organismen toe; het is niet onwaarschijnlijk meer, dat — gelijk HAECKEL betoogt — ook de kloof tusschen het levende en het levenlooze, waarvan het dempen aler voor absoluut-onmogelijk werd verklaard, langs den weg der transformatie kan zijn, en kan worden, aangevuld; — daarop reeds nu meer dan eene bloote hypothese te willen bouwen, schijnt al te zeer gewaagd. Intusschen kan met *proeven* als deze de *mogelijkheid* der gestelde hypothese worden toegelicht.

Ik meen hiermede den gang van het in ruimer kring meest belangstelling inboezemend gedeelte van DARWIN's betoog — *quantitatief* trouwens niet de voornaamste plaats innemende in zijn jongste werk — zoo beknopt mogelijk te hebben teruggegeven. Bij de zeer groote massa feiten, waarover de schepper der ontwikkelingshypothese daarin en in vroegere werken bij zijn betoog beschikt, kan dit *wellicht* zijn nut hebben.

<sup>1)</sup> DARWIN zelf geeft de volgende reeks van „voorvaders“ aan: een vierhandigen diervorm, een buiddier-vorm, een vorm van kruipend dier, een visch-vorm. Hij bepaalt zich dan verder tot de volgende opmerking: „Te midden van de duisternis van het verleden vermogen wij te zien, dat de oude stamvorm van al de Gewervelde dieren een in het water levend dier moet zijn geweest, met kieuwen voorzien, waarbij de beide seksen in hetzelfde individu vereenigd werden aangetroffen, en waarbij de meest belangrijke organen (b. v. hersenen en hart) onvolkomen waren ontwikkeld. Dit dier schijnt meer gelijkenis met de larven onzer Ascidiën [onder de Ongewervelde dieren] gehad te hebben dan eenige andere bekende vorm“. Dat deze stamboom van „obscuriteit“ vrijtepleiten is, zal, dunkt mij, niemand durven beweren.

Die den moed heeft, met gezette lezing van „The descent of Man“ het dor geraamte, dat ik gaf, aantevullen en leven te geven, zal zich de inspanning, die dat kosten zal, nimmer beklagen.

Mocht — het zou niet geheel onnatuurlijk zijn — het resultaat min welkom wezen, dat noopt te breken met tradities, zoo vol aantrekkelijkheid, men vergete niet, dat het hier geldt een wetenschappelijk onderzoek. En daarbij — DARWIN zegt het zelf — „hebben wij met hoop en vrees niet te rekenen.“ —

Wat ik gaf, is — ik erken het — luttel; eene poging, meer te geven, zou mij echter toeschijnen even gevaarlijk te zijn, als te beproeven voor den lezer van dit tijdschrift het tegen en het vóór uiteentzetten der argumenten (vooral vermeende argumenten) waarmede tal van schrijvers de hypothese van DARWIN hebben bestookt. Ik zou er van afzien ook dán, wanneer de tijd, waarover ik beschikken mag en andere omstandigheden <sup>1)</sup> dit gedoogden. Want in stede van het genus der „koffiepraatjes onder *volslagen* onbevoegden“, door den geachten Redacteur van *Isis* met een glimlach voorbijgegaan, — en waarvoor bij zijne lezers wel geen vrees behoeft te wezen — zou het schrikbeeld vóór mij staan van een ander, niet minder gevaarlijk, „genre“, door *niet volkomen* bevoegden in de laatste jaren meer en meer aangekweekt — het genre der „causerie“, dat ik heb leeren haten met een steeds aangroeienden haat.